

REICHSKREDITKASSEN I ICH BANKNOTY

Przyjmuje się powszechnie, że pierwszymi banknotami pod okupacją niemiecką podczas Drugiej Wojny Światowej były przedrukowane stużłotówki emisji z 2 czerwca 1932 oraz 9 listopada 1934. Banknoty takie, z czerwonym nadrukiem „Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete” (Generalne Gubernatorstwo, dla zajętych obszarów polskich) wprowadzono do obiegu 1 lutego 1940 roku. Jednak jeszcze podczas działań wojennych, we wrześniu 1939 roku, pojawił się na polskich ziemiach pierwszy stricte okupacyjny pieniądz - asygnaty wydane przez Reichskreditkassen, czyli Kasy Kredytowe Rzeszy (Niemieckiej).

W pierwszych dniach września 1939 Niemcy dokonujący zakupów na zajmowanych terenach Polski posługiwali się markami niemieckimi bądź złotymi polskimi. Zostało to nawet usankcjonowane przepisami, wydanymi 11 września 1939 roku przez naczelnego dowódcę niemieckich sił lądowych, generała von Brauchitscha (Verordnungsblatt für die besetzten Gebiete in Polen, 1939). Jednym z kolejnych rozporządzeń, z 23 września, powołano do życia na obszarach okupowanych instytucje nazwane Reichskreditkassen. Od tego dnia pojawił się w obiegu pieniądz pomocniczy, opiewający również na marki niemieckie. Nowe banknoty nosiły nazwę „Reichskassenschein”, w odróżnieniu od banknotów Banku Rzeszy, na których widniał napis „Reichsbanknote”.

Niektóre źródła podają, że banknoty Reichskreditkassen wprowadzono do obiegu 2 października 1939 roku, z tą jednak datą ukazały się przepisy, na mocy których pieniądze te uzyskały status legalnej waluty na obszarze zajętych przez wojska niemieckie terenów polskich, z wyjątkiem Górnego Śląska (tam od razu wprowadzono markę niemiecką w banknotach Reichsbanku). Same banknoty Reichskreditkassen (m. in. według pracy Franciszka Skalniaka „Bank Emisyjny w Polsce 1939-1945”), zaczęły się pojawiać w obiegu już po 23 września, w miarę jak na okupowanych terenach powstawały oddziały Kas Kredytowych. Banknoty Reichskreditkassen weszły do obiegu tak szybko, gdyż zostały wcześniej przygotowane, by zastąpić w Niemczech monety wyższych nominałów. Stąd banknoty nie mają dat ani podpisów, a w omawianym okresie występowały tylko jako drobne nominały: 50 fenigów oraz 1, 2 i 5 marek.

Po zakończeniu kampanii wrześniowej, Niemcy przystąpili do porządkowania obiegu pieniężnego na zajętych obszarach. Dużą część Polski (przeważnie jej najbardziej uprzemysłowione obszary), przyłączono do Rzeszy. Znajdujące się tam oddziały Kas Kredytowych (w Bydgoszczy, Gdyni, Gnieźnie, Grudziądzu, Inowrocławiu, Kaliszu, Koninie, Lesznie, Łodzi, Ostrowie, Poznaniu, Sosnowcu, Starogardzie, Toruniu i Włocławku) przekształcono w placówki Banku Rzeszy. Na ziemiach włączonych do Rzeszy wycofano z obiegu złote i asygnaty Reichskreditkassen, zastępując je marką niemiecką. Z kolei na terenach, z których utworzono Generalne Gubernatorstwo, starano się ograniczyć obieg marek emitowanych przez Reichsbank na rzecz banknotów markowych Kas Kredytowych Rzeszy. Wprawdzie marki Reichsbanku i marki Reichskreditkassen miały identyczną wartość nominalną i ten sam przelicznik do złotego (2 zł. za 1 markę), ale Niemcy dążyli do rozgraniczenia obszarów, na których te dwa rodzaje pieniądza obiegały.

Asygnatami Reichskreditkassen nie można się było posługiwać na terenie Rzeszy, choć oddziały Reichsbanku wymieniały je bez ograniczeń na marki niemieckie. Natomiast w Generalnym Gubernatorstwie marki niemieckie (Reichsbanknoten) przestały być prawnym środkiem płatniczym 20 listopada 1939 roku. Banknotów tych było w obiegu jednak dość dużo, toteż termin wymiany marek Reichsbanku na złote przedłużano kilkakrotnie, do 15 stycznia 1940 roku. Z poufnego zarządzenia Zarządu Głównego Kas Kredytowych (Hauptverwaltung der Reichskreditkassen) wynika zresztą, że niemieckie władze wojskowe i cywilne nie najlepiej znały przepisy i zbyt często posługiwały się na terenach okupowanych markami niemieckimi.

O ile w początkowym okresie okupacji (październik-listopad 1939) władze okupacyjne dążyły do jak najszerszego obiegu banknotów markowych Reichskreditkassen, to później (od grudnia 1939) zmieniły politykę - głównie z powodu planów powołania nowego Banku Emisyjnego.

Zanim jednak w obiegu pojawiły się słynne „młynarki”, Kasy Kredytowe Rzeszy spełniły jeszcze jedno zadanie. 15 stycznia 1940 roku ukazało się rozporządzenie (datowane na 10.1.1940) Generalnego Gubernatora (Hansa Franka) „O złożeniu do depozytu biletów Banku Polskiego opiewających na 500 i 100 złotych, będących w obiegu w Generalnym Gubernatorstwie” (Verordnungsblatt des Generalgouverners für die besetzten polnischen Gebiete, 1940 Nr. 1, S. 3). Czytamy w nim między innymi (cytaty oryginalne, rozporządzenia te były dwujęzyczne):

„Na podstawie § 5 ust. 1 Dekretu Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej o Administracji okupowanych obszarów polskich z dnia 12 października (Dz. U. Rzeszy Niem. I str. 2077) rozporządzam:

§1. (1) Bilety Banku Polskiego, opiewające na 500 złotych z datą z dnia 28 lutego 1919 r., oraz bilety opiewające na 100 złotych z datami z dnia 28 lutego 1919 r. i 2 czerwca 1932 r. Orzaz 9 listopada 1934 r. Należy złożyć do depozytu. [...]

(3) Z upływem dnia 31 stycznia 1940 r bilety, mające być złożone do depozytu, tracą charakter ustawowego środka płatniczego. Z wspomnianą chwilą nikt nie jest zobowiązany do przyjęcia tychże.

§2. (1) Złożenie do depozytu należy uskutecznić w Kredytowej Kasie Rzeszy Niemieckiej, właściwej dla miejsca zamieszkania składającego do depozytu. Kredytowe Kasy Rzeszy Niemieckiej znajdują się w Kielce (w Kielcach), w Krakau (w Krakowie), w Lublin (w Lublinie), w Neu-Sandez (w Nowym Sączu) w Petrikau (w Piotrkowie), w Radom (w Radomiu), w Rzeschow (w Rzeszowie) w Tarnow (w Tarnowie) w Tschenstochau (w Częstochowie) i w Warschau (w Warszawie). [...]

Krakau (Kraków), dnia 10 stycznia 1940 r.

Generalny Gubernator dla okupowanych polskich obszarów — Frank”

Tyle gubernator Frank, natomiast wspomniany wcześniej Franciszek Skalniak podaje, że Kasy na terenie GG istniały także w Jaśle, Siedlcach i Zamościu. Termin składania banknotów stu- i pięćsetzłotowych do depozytu przedłużono potem do 14 lutego 1940 roku. Natomiast już od 1 lutego Reichskreditkassen zaczęły wydawać do obiegu banknoty stu- i pięćsetzłotowe emisji 1932 i 1934, opatrzone nadrukiem „Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete” (Generalne Gubernatorstwo, dla zajętych obszarów polskich). Pojawiły się one w obieg przed powołaniem Banku Emisyjnego w Polsce, stąd powszechne

przypisywanie przedrukowych setek Bankowi Emisyjnemu jest w zasadzie błędne. Nie ma też praktycznie uzasadnienia pomijanie banknotów wydanych przez Reichskreditkassen w katalogach banknotów polskich (są one ujęte w wielotomowym opracowaniu Kopickiego oraz w „Pieniądzu papierowym na ziemiach polskich” Lecha Kokocińskiego). Banknoty Reichskreditkassen są tak samo „polskie” jak poznańskie i kowieńskie emisje „Ostbanku” z lat 1916 i 1918 (które tylko częściowo obiegały na terenach polskich).

7 kwietnia 1940 aktywa i placówki Reichskreditkassen przejął Bank Emisyjny w Polsce, który praktycznie rozpoczął działalność następnego dnia. Kasy Kredytowe w GG przestały więc istnieć, ale wkrótce wznowiły działalność na innych terenach okupowanych. Wprawdzie od 8 kwietnia 1940 roku środkiem płatniczym na terenie GG stały się złote Banku Emisyjnego, ale banknoty Reichskreditkassen były jeszcze „dopuszczone” w połowie 1941 roku. Kasy Banku emisyjnego przyjmowały je (podobnie jak kasy Reichsbanku w Rzeszy), ale już nie puszczały w obieg na terenach polskich. Ogółem na terenie GG emitowano od września 1939 do kwietnia 1940 roku asygnaty RKK na sumę 45 milionów marek. Było to stosunkowo niewiele, bowiem ogólną emisję banknotów Reichskreditkassen (na koniec 1944 roku) szacuje się na ponad 9140 milionów marek.

Jak wcześniej wspomniano, na terenie GG znalazły się w obiegu tylko niskie nominały banknotów Reichskreditkassen. Wkrótce kasy wznowiły swoją działalność w Danii i Norwegii, potem na okupowanych terenach Holandii, Francji, Belgii, Luksemburga, Grecji czy Jugosławii. Podobnie jak w Polsce, funkcjonowanie Reichskreditkassen okazało się w tych krajach tymczasowe. Z czasem ustąpiły one miejsca nowym instytucjom emisyjnym, lub przedwojennym bankom centralnym, które wznowiły działalność. Wraz ze wzrostem obszarów okupowanych, zapotrzebowanie na asygnaty RKK jednak rosło. Wkrótce pojawiły się odcinki opiewające na 20 i 50 marek. Zostały one wprowadzone między innymi w Komisariatach Rzeszy (Reichskommissariate) Ostland i Ukraine, które utworzono na zajętych obszarach Związku Radzieckiego oraz wcielonych do niego Litwy, Łotwy, Estonii. Część terytoriów polskich zagarniętych we wrześniu 1939 roku przez ZSRR, Niemcy przyłączyli do Generalnego Gubernatorstwa (okręg lwowski), inne znalazły się właśnie w Komisariatach Ukraine i Ostland. W ten sposób banknoty RKK znów znalazły się na polskich ziemiach, tym razem w komplecie, wraz z wyemitowanymi później banknotami 20 i 50 marek.

Wprawdzie banknoty Reichskreditkassen nie miały statusu międzynarodowego środka płatniczego, ale były dla władz i oddziałów niemieckich (które wciąż się przemieszczały po okupowanych obszarach) wygodne w użyciu. Teoretycznie istniał zakaz przewożenia asygnat RKK pomiędzy poszczególnymi obszarami okupowanymi, ale w praktyce podlegały one ciągłej spekulacji, gdyż ich siła nabywcza w różnych krajach była odmienna. Co ciekawe, centrum obrotu biletami Kas Kredytowych była Genewa, gdzie w przed rozpoczęciem wojny z ZSRR dzienny obrót tym pieniądzem wynosił nawet 28 milionów marek. Na przykład 1000 franków szwajcarskich wymieniało się na 8000 marek w biletach RKK. Te pieniądze we Francji można było wymienić na 160 tysięcy franków francuskich, które wymienione w Genewie po kursie oficjalnym przynosiły 2560 franków szwajcarskich, czyli „przebitka” była ponad dwuipółkrotna. Trudności w kontrolowaniu przepływu tych pieniędzy spowodowały ich praktyczne wycofanie z użytku w okupowanych krajach Europy Zachodniej i z Bałkanów. Od roku 1942 banknoty RKK pozostały w obiegu głównie na okupowanych terenach ZSRR.

Opis poszczególnych biletów Reichskreditkassen:

50 fenigów (Rosenberg 550, Pick R135, Pick/Rixen 501), bez daty, na awersie i rewersie napisy oraz elementy graficzne. Numeracja sześciocyfrowo, serie 1-330.

1 marka (Rosenberg 551, Pick R136, Pick/Rixen 502), bez daty, na awersie i rewersie napisy oraz elementy graficzne. Numeracja sześciocyfrowa, serie 1-480 z suchą pieczęcią oraz 481-715 bez suchej pieczęci.

2 marki (Rosenberg 552, Pick R137, Pick/Rixen 503), bez daty, na awersie i rewersie napisy oraz elementy graficzne. Numeracja siedmiocyfrowa, serie A-Y z suchą pieczęcią oraz ośmiocyfrowa, serie A-V bez suchej pieczęci.

5 marek (Rosenberg 553, Pick R138, Pick/Rixen 504), bez daty, na awersie medaliony z głowami robotnika rolnego i robotnika przemysłowego, na rewersie berliński pomnik chwały (Berliner Ehrenmal). Numeracja siedmiocyfrowa, serie A-Z z suchą pieczęcią oraz ośmiocyfrowa, serie A-R bez suchej pieczęci.

20 marek (Rosenberg 554, Pick R139, Pick/Rixen 505), bez daty, na awersie portret mistrza budowlanego (Der Baumeister) według szkicu Albrechta Dikera, na rewersie Brama Brandenburska w Berlinie. Numeracja siedmiocyfrowa, serie A-O.

50 marek (Rosenberg 555, Pick R140, Pick/Rixen 506), bez daty, na awersie portret żony rybaka w Mierzei Kurlandzkiej (Kuirsche Nehrung), nrd rewersie zamek w Malborku (Marienburg). Numeracja siedmiocyfrowa, serie A-D.

Literatura:

- Albert Pick, Jens-Uwe Rixen, Papiergeld. Spezialkatalog Deutschland 1874 bis heute, Battenberg Verlag, Augsburg 1991
- (Pick) Standard Catalog of World Paper Money, vol. II, General issues 1368-1960, 10th, edition, Krause Publications, Iola, Wisconsin (USA)
- Holger Rosenberg, Die deutschen Banknoten ab 1871, H. Guetla Verlag, Regensburg 2002
- Franciszek Skalniak, Bank emisyjny w Polsce 1939-1945, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966
- Krzysztof Skubiszewski, Pieniądz na terytorium okupowanym, Poznań 1960
- Verordnungsblatt des Generalgouverners für die besetzten polnischen Gebiete, 1939-1940